

Міністерство освіти України
Львівська Академія мистецтв

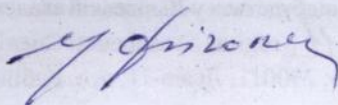
На правах рукопису
УДК 73/75 (47.7)

**МИСТЕЦТВО ГАЛИЧА XII-XIV ст.
(Історія. Типологія. Художні особливості)**

Спеціальність 17.00.05 — образотворче мистецтво

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття вченого ступеня
доктора мистецтвознавства

5103 (292333)

ЛННБ України ім.В.Стефаника

№ 40.172

2/46

00761711 (N)

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано в Прикарпатському університеті ім. В. Стефаника

Офіційні опоненти:

доктор мистецтвознавства,
член-кореспондент академії
мистецтв України, голова національної
комісії з питань повернення
в Україну культурних цінностей
при Кабінеті Міністрів України
ФЕДОРУК Олександр Касіянович

доктор мистецтвознавства,
старший науковий співробітник,
віце-президент Української академії
архітектури, провідний науковий
співробітник відділу образотворчого
мистецтва ІМФЕ ім. Рильського
НАН України
ТИМОФІЄНКО Володимир Іванович

доктор історичних наук,
академік НАН України,
директор інституту українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України
ІСАЄВИЧ Ярослав Дмитрович

Провідна організація Інститут народознавства НАН України.

Захист відбудеться у Львівській академії мистецтв 29 травня
1998 р. о 11 годині на засіданні Спеціалізованої вченої ради Д 04.12.01
за адресою: 290011, Львів-11, вул. Кубійовича, 38.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Львівської академії
мистецтв.

Автореферат розісланий 29 квітня 1998 року.

Вчений секретар
Спеціалізованої вченої ради,
кандидат мистецтвознавства

І. В. ГОЛОД

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальним завданням українського мистецтвознавства є вивчення процесів становлення й розвитку давніх культур на терені України як складової частини державотворчих процесів.

Київська держава IX-XII ст. поклала початок формуванню на своїй основі нових політичних і культурних центрів. Галицька земля стала удільним князівством наприкінці IX ст. Головними містами його були Перемишль, Звенигород, Тереховля, Галич. Разом з Волинською землею Галицька земля увійшла за князя Володимира Великого до єдиної могутньої Київської держави, яка за Ярослава Мудрого сягнула вершин свого розвитку. Після смерті його 1054 р. Волинь дісталася синам — Ігореві, Ізяславові та Ярополкові; затим онукові — Ярославові Святополковичу і, зрештою, перейшла до рук Мономаховичів.

У Галицькій землі в той час почала княжити династія Ростиславів Володимировича, онуки Ярослава Мудрого: Рюрик у Перемишлі, Володар у Звенигороді, Василько у Тереховлі. Володарів син Володимирко (1124-1153) об'єднав ці князівства в одне із столицею в Галичі. За часів правління Володимирка Володаровича місто Галич як столиця розпросторюється й зміцнюється, стає значним політичним, торговельним та культурним центром південно-західної Русі. Та особливої могутності набув Галич за князя Ярослава Осмомисла (1153-1187), який розширив межі міста, збудував князівський білокам'яний палац та ряд церков, оборонних веж та монастирів.

Родоначальником нової династії князів і видатним будівничим Галицько-Волинської держави став Роман Мстиславович. Він, а пізніше його син Данило Романович (Галицький) зробили Галич ще могутнішим. Саме за Данила Галицького почалося інтенсивне містобудування. Русь, як і вся тогочасна Європа, створила в той період високохудожні пам'ятки архітектури, скульптури, настінного живопису, іконопису, книжкової мініатюри, декоративно-прикладного мистецтва. Увібравши в себе найкращі традиції візантійського, романського та готичного мистецтва, утворилося неповторне галицьке культурне середовище, що залишило помітний слід у розвитку усєї європейської культури. Це була доба

найбільшої могутності Галицької держави і водночас доба великого розквіту українського мистецтва, в багатоманітній палітрі якого мистецтво стародавнього Галича сяє неповторними барвами.

Незважаючи на те, що донині збереглося чимало унікальних пам'яток мистецтва, досі не маємо окремої узагальнюючої праці, у якій було б проаналізовано наявний матеріал археологічних досліджень, відображено основні етапи розвитку та художні особливості галицької архітектури й монументального мистецтва, мініатюри й оздоблення рукописної книги, іконопису та скульптури, художніх ремесел тощо.

Розробка даної теми матиме важливе значення як для української мистецтвознавчої науки, так і для мистецтвознавства інших європейських країн, з якими українська культура на Галицько-волинському терені мала свого часу плідні контакти та взаємовпливи. Ця праця має також дати поштовх для активізації нових пошуків у царині давньоукраїнського мистецтва. Саме в цьому також вбачаємо актуальність порушених у дисертації проблем.

ПРЕДМЕТОМ ДИСЕРТАЦІЇ є процеси становлення і розвитку мистецтв стародавнього Галича XII—XIV ст. у різних видах, жанрах та стильових проявах. Об'єктом — велика група пам'яток архітектури, образотворчого мистецтва і декоративно-ужиткового.

МЕТА ТА ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ. Виходячи із зазначених засад праці, метою дисертації є визначення і дослідження основних тенденцій розвитку мистецтва Галича XII—XIV ст. як складової частини історично обумовленої художньої системи та мистецького феномену української середньовічної культури. Серед низки завдань роботи основними є такі:

— уточнити атрибуцію частини пам'яток мистецтва XII—XIV ст., котрі знайдені протягом XIX—XX століть — на терені Галича;

— проаналізувати маловідомі мистецькі явища галицької культури XII—XIV ст., показати їх трансформацію, розкрити вплив і традиції;

— визначити стильові риси архітектури Галича, його монументального мистецтва, іконопису та книжкової мініатюри, скульптури тощо.

— простежити зв'язок мистецтва з ідейними поглядами, художніми смаками та естетичними критеріями українського суспільства XII—XIV ст.;

— частково висвітлити особливості таких важливих супутніх галузей, як будівельні матеріали, конструкції, технологія у монументальному та станковому малярстві, художніх ремеслах тощо.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ. Висновки і теоретичні положення дисертації можуть бути у подальшому використані для написання синтетичних праць з історії українського образотворчого мистецтва. Воно визначається також широтою сфери застосування викладених у ній матеріалів, котрі можуть увійти в програми курсів з історії українського образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва. Результати дослідження вже використано в курсі лекцій, прочитаних автором у Прикарпатському університеті ім. В. Стефаника.

АПРОБАЦІЯ. Основні положення дисертації апробовано у вигляді виступів на Міжнародному симпозиумі-семінарі «Збереження пам'яток мистецької спадщини» (Краків, 1997), Міжнародній науково-практичній конференції «Галичу — 1100», 13-15 липня 1995 р., м. Галич), Науково-практичній конференції «Давній Галич у документах та матеріалах» (22-23 лютого 1996 року, Львів), у циклі передач по Українському радіо (січень 1997 року), а також у книзі «Мистецтво стародавнього Галича» (Київ, 1997) та у цілому ряді наукових публікацій.

ХРОНОЛОГІЧНІ РАМКИ дослідження сягають IX—XVI ст., але найбільша увага присвячена аналізу пам'яток XII—XIV ст. Визначивши межі типології та їх локалізації, автор дійшов думки, що для обґрунтованих висновків саме з цього періоду є оптимальна кількість збереженого донині фактологічного матеріалу.

ТЕРИТОРІАЛЬНІ МЕЖІ охоплюють визначені істориками та археологами терени княжого Галича, на яких з давніх давен розвивалися різноманітні види образотворчого мистецтва у синтезі з архітектурою та художніми ремеслами, зокрема гончарством, художньою обробкою металу, ювелірництвом, гутництвом тощо. Крім того, автор вважає за доцільне залучити до сфери дослідження ті твори образотворчого мистецтва, які створені на галицьких та волинських землях.

На захист виносяться такі основні положення дисертації:

— мистецтво стародавнього Галича — одна з найяскравіших сторінок українського мистецтва — посідало важливе місце в історії та розвитку середньовічної світової культури;

— давньо галицьке мистецтво, розвиваючись на ґрунті мистецтва Київської Русі і перейнявши найкращі традиції культури інших європейських народів, склало своєрідну мистецьку школу архітектури, скульптури, малярства, декоративно-ужиткового мистецтва, котра визначила обличчя мистецтва всіх галицько-волинських земель;

— продовжується процес розвитку мистецтва на галицько-волинських землях, зокрема в Галичі, під час та після монголо-татарського нашествия;

— мистецтво стародавнього Галича — важливий чинник продовження традицій культури Київської Русі періоду її найбільшої могутності на теренах Галицької та Волинської земель у подальші часи;

— мистецтво стародавнього Галича у всій сукупності збережених до нашого часу пам'яток є важливим акумулятором традицій мистецтва народів Європи;

— мистецтво стародавнього Галича, як і вся тогочасна українська культура взагалі, відіграло роль важливого чинника в державотворчих процесах того часу;

— історія і культура стародавнього Галича є невіддільною частиною історії і культури усєї давньої Русі-України, тому планомірне й ґрунтовне вивчення їх вкрай необхідне в плані представлення української культури в контексті середньовічної європейської та світової культури;

— мистецтво стародавнього Галича — важливий фактор продовження й утвердження найкращих мистецьких традицій минулого в творчості митців наступних поколінь XV—XVI ст.;

— мистецтво стародавнього Галича як генератор суспільних настроїв доби Галицько-Волинського князівства — важливий фактор виховання в сучасних умовах естетичних смаків, поваги й любові до історії та культури свого народу;

— дисертація спростовує панівні в історичній та мистецтвознавчій науці стереотипи про занепад культури давньої Русі-України в періоди усіляких агресій сусідніх держав та імперій і утверджує думку про незнищимість творчого генія народу.

Структура дисертації. Робота складається з переліку умовних скорочень, змісту, п'яти розділів та шістнадцяти підрозділів, висновків, додатків, що містять список літератури, топоніміку міста Галича, родовід галицьких

володарів, переліку святителів Галицько-Львівської єпархії та альбому ілюстрацій.

Матеріал висвітлено в історичній послідовності та згідно з поділом на види та жанри, прийняті в мистецтвознавстві.

У ВСТУПІ обґрунтовано актуальність теми, її практичне значення та наукову новизну, визначено предмет і об'єкт дослідження, сформульовано мету і завдання дисертації, окреслено хронологічні межі та визначено основні положення, які виносяться на захист.

У першому розділі — ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА, МЕТОДОЛОГІЯ здійснено критичний огляд літератури та основних джерел.

Нині доволі повно висвітлено мистецтво таких великих центрів, як Київ, Чернігів, Новгород, Володимир, Суздаль, інших середньовічних міст. Порівняно з ними Галич з різних причин залишався найменш дослідженим. Щоправда, про унікальність і своєрідність галицького мистецтва побіжно говорилося в багатьох працях. Зроблено певні кроки у визначенні основних етапів розвитку галицької архітектури, живопису, книжкової мініатюри. Висвітлювалися питання розвитку мистецтва іконопису, ювелірного мистецтва та художніх ремесел. Різні аспекти розвитку мистецтва стародавнього Галича відображені в працях головним чином археологів, істориків, етнографів. У XIX ст. це насамперед Антон Петрушевич (1821-1913) — автор багатьох розвідок з давньоукраїнської, переважно галицької, історії. Основна його праця — «Свободная галицько-руська літопись. 1500-1772» — містить великий джерельний матеріал. Ісидор Шараневич (1829-1901) — професор Львівського університету, у своїх працях з історії та археології Галичини, Львова, Галича приділяв увагу і висвітленню мистецьких пам'яток з Галича.

Парох села Залуква поблизу Галича Лев Лаврецький (1837-1910) разом з І. Шараневичем відкрив п'ять фундаментів княжих споруд, написав ряд праць, у яких дослідив ці фундаменти. Історик, археолог, професор історії Київського університету Володимир Антонович обстежував фундаменти у Галичі і свої спостереження відобразив у працях з історії України. У XX ст. найбільший внесок у справу дослідження стародавнього Галича зробив археолог, професор Ярослав Пастернак (1892-1969), автор відомих праць «Руські Карпати в археології», «Археологія України», «Княжий

Галич» та ін. У 1937 ро. Я. Пастернак відкрив фундаменти Успенського собору у Галичі, виявив саркофаг з останками володаря Галицької держави Ярослава Осмомисла.

За радянських часів мистецтво стародавнього Галича досліджувалося лише спорадично. Історична, археологічна та інші науки, на які спиралося мистецтвознавство, працювали в річищі офіційної ідеологічної доктрини. Насаджувані тривалий час псевдонаукові теорії про єдину давньоруську народність — «колиску» трьох братніх народів, з-поміж яких першорядна роль виділялася старшому — російському, слугували виключно панівній імперській політичній ідеології, концепції злиття націй в кордонах однієї держави. Силоміць впроваджувані, надто у 1970-х — на початку 1980-х років, штучні теорії будівництва «нової історичної спільності», при якій слід відмовитися від національних відмінностей, аж ніяк не сприяли появі ґрунтовних, комплексних і синтетичних праць з історії і теорії мистецтва давнього Галича, хоч окремі спроби дослідити це явище були. Зокрема, професор Володимир Овсійчук присвятив цілий розділ мистецтву Галицько-Волинського князівства у своїй фундаментальній, опертій на величезний джерельний матеріал книзі «Українське мистецтво. Проблеми кольору» (1997). Професор Яким Запаско дав глибокий аналіз окремих пам'яток галицького книжкового мистецтва у капітальній книзі «Українська рукописна книга» (1995). В окремих монографіях та альбомах професорів Л. Міляєвої та Г. Логвина, присвячених середньовічному живопису, висвітлювалися галицькі пам'ятки іконопису. Досліджували окремі явища мистецтва стародавнього Галича Ю. Асєєв, В. Свенціцька, Я. Ісаєвич, В.Откович, Д. Степовик, П. Толочко.

В останні два десятиріччя на території Галича активно працювали як окремі дослідники, так і колективи вчених, наприклад постійнодіюча Галицька археологічна експедиція Інституту археології НАН України, експедиції І.-Франківського краєзнавчого музею та Прикарпатського університету ім. В. Стефаніка. Вони започаткували новий етап широкого комплексного дослідження Галича, зокрема, і його мистецької спадщини. Публікації про археологічні відкриття та знахідки кандидата історичних наук Богдана Томенчука та доктора історичних наук Володимира Барана, про знахідки Галичиної могили стали сенсацією й розбурхали цікавість

науковців до історії та культури стародавнього Галича. Популяризації мистецтва Галицької землі сприяли також публікації про ікону «Богородиця Одигітрія» з Дорогобужа, зокрема, професора Д. Крвавича.

Отож, унікальність і своєрідність галицького мистецтва та архітектури відзначилися у багатьох працях, дослідженнях, проте досі не було окремого узагальнення, в якому було б систематизовано наявний матеріал, і відображено основні етапи розвитку галицького мистецтва, дано характеристику усіх його видів, родів і жанрів за всією збереженою донині сукупністю пам'яток.

Методологічною основою при розробці даної теми послужив комплекс історико-мистецьких методів дослідження, зокрема, порівняльно-історичний як у синхронному, так і в діахронному вимірах, історико-генетичний, семіотичний, метод систематичного підходу тощо. Кожен з методів застосовувався для вирішення конкретних завдань.

У загальнотеоретичному та мистецтвознавчому осмисленні проблем, порушених у дисертації, автор дотримувався орієнтації на концептуальні дослідження українських та зарубіжних вчених, зокрема Я. Запасака, Г. Логвина, Л. Міляєвої, В. Овсійчука, В. Свенціцької, Я. Пастернака, В. Ауліха, М. Каргера, О. Іоаннісяна, В. Барана, Б. Томенчука та ін.

Розділ другий — З ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО ГАЛИЧА складається з чотирьох підрозділів. У першому підрозділі — **До проблем походження назви** наводяться версії походження назви «Галич». Різноманітні джерела, зокрема Галицько-Волинський літопис, що охоплює події 1201-1291 р., дослідження Я. Пастернака, Гакета, Ф. Сярчинського, Й. Еглі, М. Арістова, О. Тіца, В. Ауліха, Я. Ісасвича, Б. Рібакова, Б. Томенчука назву «Галич» тлумачили кожен по-своєму. Гіпотетично вона походить від: 1) особи засновника міста, невідомого нам князя, похованого в Галичиній могилі; 2) гори Галич, як допускають Замкової гори нинішнього Галича; 3) кельтського племені галатів; 4) назви сусідніх племен галлійців (скордисків); 5) галізонів чи алазонів, котрі, за Геродотом, проживали у пониззі Бугу та Дністра; 6) чорної галки, зображення якої нібито було на гербі Галицької землі; 7) польського слова «hala» — гора; 8) грецького слова «hal» — «галь», що означає сіль. На мою думку найвірогідніше, що підтверджують і археологічні знахідки, саме на терені

сучасного Галича існувало колись потужне соляне джерело. Галич за давніх часів був місцем великого соледобування. Звідси сіль річками та сухоходом доставлялась в країни Сходу і Заходу. В ряді літописів та актів згадується про існування «соляного шляху» з Галича. Саме це припущення переважає в працях більшості дослідників, тому можна зробити висновок, що в основі назви «Галич» лежить грецьке «hals» — сіль.

2.2. Літописні свідчення. В роботі сконцентровано характеристики письмових джерел про Галич. Насамперед це хроніка анонімного нотаря угорського короля Бели «Історія угрів», у якій міститься найдавніша згадка про Галич, що датується 898 р. Саме в цей час угорський вождь Альмус у період переселення угорців на землі Паннонії перебував у галицького князя.

Серед давньоруських письмових джерел найдавнішу згадку про Галич містить Києво-Печерський патерик. Він описує похід 1096 р., під час якого сталася велика скрута, пов'язана з припиненням доставок солі з Галича. Саме це є одним із підтверджень, що вже в той час Галич був важливим економічним і торговельним центром. Пізніше згадка від 1141 року вперше засвідчує міць галицьких укріплень. В Іпатіївському літописі (XV ст.) під 1144 р. також розповідається, що Галич вже мав на той час могутні укріплення й міцну князівську владу.

Візантійський історик Микита Хоніат, описуючи події, пов'язані з перебуванням у Галичі в XII ст. константинопольського царевича Андроника Комніна, згадує багатства розкішного двору Ярослава Осмомисла, зокрема живопис із зображенням сцен полювання та кінських перегонів. Той же Іпатіївський літопис, а також Лаврентіївський, Густинський, Галицько-Волинський літописи, різні стародавні акти та князівські грамоти протягом кількох століть зображували Галич як могутню твердиню, значний політичний, економічний та культурний центр.

2.3. Археологічні дослідження території. У хронологічній послідовності висвітлено здобутки істориків та археологів XIX—XX ст. у вивченні історії Галицько-Волинського князівства. Насамперед це А. Петрушевич, який у 1847—1850-х рр., спираючись на архівні джерела, дійшов висновку про локалізацію колишньої столиці князівства на терені сучасного Галича.

У 1882—1884 р. І. Шараневич та Л. Лаврецький здійснили дослідження галицької архітектури княжих часів: обстежили фундаменти церкви Спаса

на пагорбі Карпиця, споруди «Полігону» у Карповім гаю, великої церкви під Дібровою — св. Кирила та Мефодія, св. Анни поблизу с. Залукви, монастирської ротонди на Крилоській горі, церкви Благовіщення біля Підгороддя, ротонди на Воскресеньському. Активно досліджував пам'ятки Галича в кінці XIX ст. археолог О. Чоловський. Разом з І. Шараневичем він обстежив підземні лабіринти церкви Миколая поблизу Крилоса, Успіння Богородиці в Крилосі.

На початку століття успішно досліджував місто Й. Пеленський, котрий своїми працями завершив суперечку попередніх вчених про локалізацію старого Галича на Княжій горі в Крилосі.

Л. Чачковський та Я. Хмільевський створили мапу всіх укріплень давнього Галича, церквищ, городищ, селищ та могил довкола міста. Зібрані ними матеріали були систематизовані й видані окремою книгою 1938 р.

Значний внесок у дослідження давнього Галича зробив у 1930-х рр. Я. Пастернак. У 1936 р. він відкрив головний храм Галицької Русі — Успенський собор, чим остаточно підтвердив думку попередників про локалізацію на Крилоській горі центру Галича. Я. Пастернак відкрив також ротонду у с. Побережжі й визначив її приналежність до Борисоглібського монастиря, заснованого киянами, дослідив фундаменти ротонди на Воскресеньському.

У подальшому нові знахідки на терені Галича пов'язані з експедицією Інституту археології АН України на чолі з В. Гончаровим (1951) та Галицько-Волинською археологічною експедицією під керівництвом професора М. Каргера, що виявила ряд жител X ст., окольний город XII-XIII ст. навколо крилоського городища. 250 фрагментів керамічних плиток з рельєфним зображенням грифонів та сиринів, знайдені тоді, збагатили уявлення про характер оздоблення галицьких храмів.

З 1965 р. систематично досліджувала терен давнього Галича Галицька археологічна експедиція В. Ауліха, яка виявила велику кількість речового матеріалу найранішого періоду заселення Галича, розкопала десять жител VIII-IX ст., кілька ремісничих майстерень з інвентарем, матрицями, уламками хрестиків, кам'яних ікон, металевих прикрас тощо.

У 1978—1985 рр. на території Галича працював загін експедиції Львівського відділення Інституту археології АН України на чолі з

П. Раппопортом, що обстежив фундаменти Спаської церкви, дослідив «Полігон» і визначив його як церкву-ротонду XII ст.

Міста-фортеці, що стояли на околицях давньої столиці, досліджувала експедиція Ів.-Франківського красназничого музею на чолі з Б. Томенчуком. Це городища Ленківське, Снятинське, Олешківське, Коломийське, в яких було виявлено чимало керамічних плиток галицького типу із зображенням птахів.

У 1988 р. Ю. Лукомський відкрив досі невідому церкву з трьома саркофагами, фрагментами підлоги з кам'яних та керамічних плиток. У 1991 р. він дослідив, що ця церква була поставлена на місці значно більшого храму, подібного до церкви Кирила й Мефодія. Водночас Б. Томенчук на монастирському цвинтарі у Мниському саду поблизу с. Залукви відкрив поховання молодої жінки з 13 срібними позолоченими прикрасами, залишками чільця. Того ж року експедиція під керівництвом професора В. Барана за участю Б. Томенчука виявила на Галичині могили рештки човна із залишками слідів позолоти щита, бойову сокиру та ніж. Припускаємо, що це поховання невідомого нам князя. Усі ці відкриття створили фактологічну основу для вивчення мистецтва Галича XII—XIV ст.

2.4. Історичні особливості розвитку мистецтва. У X—XII ст. на теренах Русі з прийняттям християнства запановують нові критерії суспільної свідомості — саме ті, що пов'язані з прийняттям християнської віри. Втім, і до прийняття християнства слов'яни, що населяли Русь, мали віками сформовані морально-етичні та естетичні норми, що знайшли вираження в давньому фольклорі. Їх міфологічно-релігійний світогляд, погляди на світ, природу, світобудову, добро і зло знаходили вираження в декоративно-ужитковому мистецтві та сакральних творах, мотиви з яких — дерево життя, символізовані птахи, звірі, риби, дракон; традиційні для язичників — своїми кольорами з їх символікою (жовтий, білий, синій, червоний, чорний) — пізніше органічно увійдуть у християнське мистецтво.

У X—XII ст. Русь, як і вся Європа, створила величні пам'ятки сакральної архітектури, декоративної кам'яної скульптури, фрескового настінного живопису, іконопису, книжкової мініатюри, декоративно-прикладного

мистецтва. Це була перша доба великого розквіту українського мистецтва і водночас доба найбільшої могутності Галицької держави.

Галицьке мистецтво сформувалося у сфері мистецтва Київської Русі. На ґрунті її культурної спадщини, у взаємозв'язках з мистецькими надбаннями інших народів виросла своєрідна школа, яка визначила культуру всіх Галицько-Волинських земель. Літописи свідчать, що мистецька спадщина Галича виражала інтереси й духовні запити суспільства, виразниками яких були князь і його двір.

У роботі наведено літописні згадки з яких випливає, що вже в той час рівень мистецтва, зокрема архітектури, іконопису, скульптури, художнього металу тощо був превисокий. І найпоширеніші види мистецтв вже були сформовані, пройшовши кілька етапів становлення.

Аналіз висновків дослідників минулого та власні дослідження дають підстави визначити ці етапи. Щодо провідного виду мистецтва — архітектури, то на першому етапі архітектура Галича розвивалась у загальному річищі всієї давньоруської архітектури. Галицький храм, безперечно, ніс у собі сліди впливу київської архітектури, поволі переймаючись впливами романської архітектури Заходу.

Внаслідок поєднання східнослов'янської структури хрестово-купольного храму й архітектурно-пластичного романського декору з блочною будівельною технікою в архітектурі Галича виник оригінальний тип споруд з тесаного каменю. Саме він і визначив неповторність галицького будівництва. На першому етапі розвитку галицького стилю майстри створили особливий тип споруд з хрещатим склепінням, купольним перекриттям і масивними гладкими білокам'яними стінами з тесаних блоків.

Галицькі церкви візантійськими були в плані, але мали на стінах виконані в романському стилі різьбу й інші архітектурні елементи, як це було в Успенському кафедральному соборі середини XII ст. — найбільшої споруди того часу.

План собору відповідав усім вимогам візантійського стилю: квадрат із вписаним у нього рівнораменним хрестом з купольним перекриттям. Інколи замість квадрата вживали видовжений чотиристовпний трапецевидний

план. Романський характер мали перспективні портали. Вікна оформляли валковим, у шахівницю або зубчастим фризом; колони мали кубоподібні капітелі. Пілястри майже не застосовували.

Наприкінці XII — у першій половині XIII ст. з'явилися нові, складніші архітектурні форми, динамічніші вирішення. З'являється тяжіння до центричності.

У післямонгольський період триває кам'яне будівництво, в якому хоч і зберігаються традиції хрестоподібної візантійсько-романської форми, та все-таки починають проникати елементи готики, що, пристосувавшись до старих форм, дали дуже своєрідну цілість.

Скульптура, рельєф, білокам'яна декоративна різьба як спершу супутники архітектури від останньої залежали й нею визначалися, хоч у багатьох пам'ятках є виразні риси художньої самостійності. Як свідчать рельєфні зображення на тимпанах галицької церковної архітектури, скульптура, різьба Галича X—XIV ст. розвивалися у безпосередніх контактах із загальноєвропейською архітектурною пластикою і водночас відображали у семантиці зображень місцеві уявлення, пов'язані з фольклором і давніми традиціями слов'ян.

До нашого часу збереглося надто мало пам'яток монументального малярства та іконопису означеного часу. Про їх високий рівень можна здогадуватись із свідчень літописів. Зокрема, опис оздоблення, коштовного начиння, ікон, не кажучи вже про архітектуру, дали підстави назвати літописцеві Успенський храм у Володимирі — «чудовим і славним в усіх окружних сторонах, і такої іншої не знайдеться в усій опівнічній землі, од сходу і до заходу» (Літопис руський).

Більшість дослідників як минулого, так і сучасності (В. Овсійчук, Я. Запаско та ін.) переконливо доводять, що при панівній візантійській іконографічно-пластичній системі місцеві школи, в тому числі й галицька, втворювали свої морально-естетичні оцінки, що базувалися на традиційних і народних мотивах.

На це вказують мініатюри рукописів, в яких знайшли відбиття і художні особливості фрески і водночас ікони. Залишаючись стилістично та іконографічно близькими до київських пам'яток, книжкова мініатюра та ікона заховували в собі фрескову монументальність, що йшли від

візантійсько-київської основи, і декоративне вирішення, оперте на місцеві слов'янські традиції.

Таким чином, розвиток галицької живописної школи йшов шляхом пошуків від традиційних візантійсько-київських засобів до поглиблення образів, масштабності вирішення суголосних державотворчій ідеї та зрослому суспільно-політичному рівню галицьких, а пізніше об'єднаних галицько-волинських земель.

Прихід монголо-татар хоч і затримав розвиток мистецтва, але не заглушив того великого творчого потенціалу, що виробився впродовж періоду найбільшої могутності Галицько-Волинського князівства. Давньоруські галицькі традиції позначилися на подальшому розвитку ремесел, творчості різьбярів, ковалів, ювелірів, гончарів, будівничих архітектури та творців монументального живопису, особливо іконопису XIV—XVI ст., періоду, коли остаточно сформувався український національний стиль і його яскрава галицька гілка.

Третій розділ — СИНТЕЗ АРХІТЕКТУРИ, МОНУМЕНТАЛЬНОЇ ПЛАСТИКИ І ЖИВОПИСУ складається з п'яти підрозділів.

3.1. У першому підрозділі — **планово-просторова тектоніка Галицької архітектурної школи** аналізуються основні етапи розвитку галицької архітектури.

Належну увагу приділено ранньому етапу розвитку галицького будівництва, зафіксованому в письмових джерелах з кінця IX ст.

У X ст. в південній частині виник "окольний город", оточений валом, в XI ст. місто розпросторилося, до нього приєдналися нові території, оточені валами, в'їзними брамами та оборонними вежами. З'явилися численні садиби ремісників, торговий майдан, двори купців. Центром був укріплений Дитинець з князівськими та боярськими дворами.

В IX—X ст. в Галичі існували й культові споруди, спершу язичницькі капища, одне з яких виявлено при розкопках Успенського собору, потім перші християнські дерев'яні храми, котрі в XII ст. поступилися мурованим спорудам.

Однією з найдавніших пам'яток галицької мурованої архітектури є церква Спаса — сполучена галересю з княжим палацом. Пізніше, за Ярослава Осмомисла, поблизу гори Крилос виростає нова святиня великого

об'єднаного князівства — Успенський собор та пишно оздоблений фресками та мозаїками мурований палац з двірською церквою, єпископськими палатами, капітульним монастирем, великим ринковим майданом, густо заселеними купцями, ремісниками, міщанами та боярами Пригороддям та Підгороддям. Один по одному виростали монастирі та церкви, зокрема укрішений монастир на Соколі з церквою Чесного Хреста, церква Кирила та Мефодія під Дібровою, Спаська церква на горі Карпиця та церква Пантелеймона над Дністром, церква Михайлівська у Лавриновому куті, укріплена пристань з портовою церквою Різдва, покровський монастир на Вишній поляні. Підступи до міста охороняли оборонні вали з ровами та вежі, зокрема вежа у с. Брині та Галицька брама. Таким чином Галич у XII ст. став одним з найбільших міст давньої Русі.

На основі досліджень галицького зодчества вченими XIX—XX ст. можна беззастережно стверджувати про наявність у Галичі архітектурної школи. Галицькі храми подібні до багатьох давньоруських споруд, витоки архітектури яких сягають візантійських традицій, а їх будівельна техніка й декор були романськими. Таке органічне поєднання візантійсько-київського хрестовокупольного храму з блочною романською будівельною технікою та елементами романського декоративного оздоблення й характеризує стиль галицьких пам'яток. Так, план найдавнішої пам'ятки середини XII ст. — Успенського собору відповідає усім вимогам візантійського стилю: квадрат із вписаним у нього рівнораменним хрестом та купольним перекриттям. Але стіни були оздоблені різьбою в романському стилі. Структура романського стилю проявилася і в зовнішньому вигляді храмів: чітко виділяються нефи, трансепти, хори, півкруглі виступи апсид. В Успенському соборі романський характер мали перспективні портали. Вікна його оформлені валковим фризом у шахівницю. На апсидах — висячі півколонки з масками на консолях, зубчастий фриз, кубоподібні капітелі колон та консольок, шлегінковий орнамент. І, нарешті, романська техніка будівництва — з тесаних блоків каменю.

Більшість дослідників галицької архітектури, зокрема Й. Пеленський, М. Каргер, Я. Ісаєвич, виводять її романські традиції з Великоморавської держави (пізніше — Чехії), прищеплені приїздими майстрами.

У дисертації представлено порівняльний аналіз багатьох пам'яток,

наведено численні плани реставрації, малюнки уцілілих решток споруд, що унаочнюють неповторні риси галицької архітектури на тлі тогочасного європейського зодчества, та дозволяють уточнити твердження вчених, що романські традиції заведені не чужими майстрами, а засвосні й привнесені місцевими, які також подорожували.

Наприкінці XII ст. — у першій половині XIII ст. відбуваються пошуки нових архітектурних форм, динамічніших композицій. З'являється багато центричних споруд. У післямонгольський період (друга половина XIII — початок XIV ст.) кам'яне будівництво в Галичі не припинилося, зберігалися вироблені традиції хрестоподібної форми та оздоблення.

Особливо яскраво унаочнюють рівень майстерності галицьких майстрів уривки з літописів. Одна лише цитата про спорудження холмської церкви святого Іоанна, грандіозної як на той час споруди, щедро прикрашеної різьбою, фресками, скульптурою, іконами, емальми тощо, найшереконливіше характеризує галицьку мистецьку школу як феномен загальноєвропейського рівня.

У XIV — на початку XV ст. галицька архітектура зберігала давні традиції, переймаючи їх з уцілілих пам'яток доби. Водночас вона поволи сприймає елементи готики, що у поєднанні з візантійсько-галицькими та романськими елементами народжує нову художньо-стилістичну якість.

3.2. Декоративне різьблення в архітектурі. Скульптура, білокам'яна декоративна різьба широко побутували на терені Галицької землі. Як супутники мурованого будівництва, вони мали давні, ще дохристиянські традиції, що беруть початок від язичницьких капищ з дерев'яними ідолами, спорудженими поганським богам Перунові, Дажьбогові, Велесу та ін. У дисертації мовиться також про найдавніші наскельні зображення у Труханові, Синьовидську, на Писаному камені у Верховинському районі, в інших місцях Прикарпаття та Волині.

Найзначнішою з-поміж виявлених пам'яток дохристиянських часів є ідол Світовид, знайдений у р. Збруч. Крім того, згадано про інші знахідки, зокрема в с. Липицях поблизу Рогатина, на березі Збруча під Гусятином. Всі вони засвідчують, що задовго до прийняття християнства в Русі на терені Галицької землі процвітала духовна й матеріальна культура, а пластичне мистецтво мало високий рівень.

У пізніші часи скульптуру пов'язували переважно з архітектурою. Вперше про неї, як про оригінальне мистецьке явище, заявив Й. Пеленський, а пізніше Я. Пастернак, котрий описав різьблені фрагменти з румовищ Успенського собору — людська та лев'яча маски з декоративного оздоблення апсид, вирішені пластично й виразно. Аналогів галицьким маскам не знайдено. Рельєф з зображенням Успіння з порталу Успенського собору, котрий у XVI ст. було використано для західного порталу церкви Успіння в Крилосі, на підставі іконографії сюжету та його стильового вирішення слід вважати унікальною пам'яткою середньовічного мистецтва, а не доби ренесансної, як раніше гадали дослідники. Це саме стосується й рельєфу із зображенням змісподібного дракона в церкві Успіння, який за моєю атрибуцією датується XII ст. і походить з Успенського собору.

Рельєфні зображення порталів, характерні для романської архітектури Заходу, поширювались в Галичі, що свідчить про його зв'язки з сусідніми країнами. Такі портали були й у храмах Холма часів Данила Романовича, зокрема в церкві Івана Златоуста із зображенням Спаса та св. Івана. У самій цій церкві капітелі підірних колон були прикрашені скульптурними масками, виконаними майстром Авдієм.

До найдавніших зразків рельєфу (перша половина XII ст.) відносимо кам'яну плиту із зображенням чоловіка, ймовірно Володаря Ростиславовича, перемиського князя.

Кам'яна пластика галицьких храмів, крім суто декоративних завдань, виконує й монументальні функції. Саме такі риси мало зображення двоголового орла на оборонній вежі при в'їзді в Холм.

Зображення орлів, одноголових та двоголових, було характерним для рельєфних керамічних плиток з підлог храмів та княжих палат XII-XIII ст. і, ймовірно, мало династичний характер та символізувало владу князя в Галицькому, а пізніше у Галицько-Волинському князівствах.

Галицькі майстри поширювали традиції своєї школи на інших руських землях. Відомо, що Георгіївський собор у Юр'єві-Польському в Суздальській землі будували й оздоблювали (1234 р.) галичани, і серед них майстер Бакун, ймовірно автор чудових рельєфів.

Декоративні рельєфи, що дійшли до нашого часу, засвідчують високий

рівень різьблення на камені у стародавньому Галичі. Воно розвивалося у безпосередніх контактах із загальноєвропейською архітектурною пластикою і водночас культивували в собі місцеві риси, пов'язані з міфологією і мистецькими традиціями давніх слов'ян.

3.3. Монументальний живопис. У цьому підрозділі робиться огляд літописних джерел, зарубіжних хронік, оскільки художнє оздоблення храмів Галича та інших міст до нашого часу в цілості не збереглося. Про високий рівень монументального мистецтва стародавнього Галича свідчать уламки і фрагменти фресок зі споруд, знайдені археологами, а також розписи деяких храмів пізніших часів — XIV—XV ст.

Як відомо з літопису, наприкінці XIII ст. волинський князь Володимир Васильович оздобив розписами церкву св. Димитрія у Володимирі та Георгієвську церкву в Любомлі. Збереглися фрагменти розпису стін Мстиславського Успенського собору у Володимирі-Волинському та церкви Спаса у Галичі. Велика кількість кубиків смальти, знайденої під час розкопок поблизу Успенського собору в Галичі, свідчать, що в цій споруді було поєднано фрескові та мозаїчні композиції — риса, притаманна візантійським, а пізніше й київським храмам. Імовірно, що галицькі будівничі, оздоблюючи один з найвеличніших храмів Галицько-Волинської Русі, взорувалися на фрески та мозаїки Софії Київської та Михайлівського собору.

Фрески та мозаїки розміщувалися в храмах за розробленою і затвердженою замовником програмою. Припускаємо, що в храмах було зображення Оранти, котра часто зустрічається в дрібній галицькій пластиці, а також Пантократора та сюжетів із Старого та Нового заповітів. Можливо, були там і зображення криторів — галицьких володарів. На середній апсиді Успенської церкви в Крилосі збереглася фреска на кам'яному блоці в овальному оформленні, перенесена з давнього Успенського собору — зображення Оранти з піднесеними руками та немовлям попереду. Саме таку композицію виявлено на печатці першого галицького єпископа Кузьми.

Знахідки кольорового скла з елементами хрестикового декору в румовищах галицьких церков дають підстави стверджувати про наявність у той час вітражів.

Уявлення про тематику світських галицьких розписів дає хроніка

візантійського історика Микити Хоніата, який розповідав, що палац Ярослава Осмомисла в Галичі, де перебував у XII ст. Андронік Комнін, мав настінні малювання з сюжетами кінських перегонів, полювання з псами на оленів, зайців, кабана та зубра.

Галицько-волинське монументальне мистецтво позначене західно-європейськими впливами, про що говорить оздоблення Горянської ротонди XIV ст., що захоче в собі риси італійського проторенесансу. Про особливості галицької школи свідчить і живопис за межами Галицької землі, зокрема Вислоцької Колегіати (1397-1400) в Польщі та каплиці Святої Трійці в Любліні, виконаний українськими митцями, присланими польському королеві Ягайлу луцьким єпископом Іваном, що у той час керував галицькою митрополією. Високомистецькими є й фрески каплиці Чесного Христа у Вавелі (Краків), також виконані галицько-волинськими майстрами.

Фрагменти фресок в Успенському соборі в Лужанах та цикл композицій у церкві св. Онуфрія в Лаврові виявляють напрям галицького фрескового живопису XV ст., який розвивався в річищі традицій XII—XIII ст.

3.4. Керамічні плитки і металопластика. Інтенсивний розвиток мурованого будівництва в княжому Галичі спричинив поширення різноманітної керамічної продукції, що використовувалися для оздоблення культових та світських споруд. Зокрема це керамічні полив'яні плитки трикутної, квадратної чи трапецеподібної форми, керамічні плитки з невисоким рельєфом, декоровані рослинним орнаментом, зображенням грифонів, орлів, фантастичних птахів. Використовували їх для підлог у храмах та палацових спорудах на території усього Галицького князівства.

Аналізуючи археологічні знахідки, зроблені в різний час Я. Пастернаком, М. Каргером, І. Старчуком, М. Малевською, П. Раппопортом, О. Іоаннісяном, важливого висновку, що галицькі керамічні плитки з рельєфним зображенням не мають аналогій у давньоруській архітектурній кераміці.

Знахідки Галицько-Волинської експедиції на чолі з Каргером поблизу руїн Успенського собору 1955 р., експедиції 1988 р. на чолі з В. Ауліхом, 1979 р. на чолі з О. Іоаннісяном при розкопках "Полігону" містять стилізовані зображення одноголового чи двоголового орла, що походять з

близькосхідних мотивів, сприйнятих у середньовічній Європі через посередництво візантійських, сирійських та арабських зразків. Зображення орла на галицьких плитках мало геральдичний характер. Романовичі, скажімо, мали свій знак — двоголового орла. Трапляються на знахідках “княжі знаки”, інколи гончарні клейма, що свідчать про їхнє виготовлення у гончарних майстернях при княздіворі.

Зображення грифона, що, крім плиток для підлоги, використовувалося й для оформлення капітелей галицьких храмів, також походить із східних земель. Його розміщали, здебільшого, в круглomu медальйоні засобами плоского рельєфу.

Продукувалися й різноманітні гладкі плитки різної форми та забарвлення. З них викладали надзвичайно вигадливі орнаментальні композиції, зокрема такі, як на підлозі Благовіщенської церкви у Галичі (XII ст.). Здебільшого забарвлені вони у білий, світлозелений, темно-зелений, синій, коричневий, золотавий та жовтий кольори. Такі плитки знайдені й при розкопках “Полігону” та церкви св. Івана в Галичі.

Розділ четвертий — ІКОНОГРАФІЯ, СТИЛІСТИКА ІКОНОПІСУ, КНИЖКОВОЇ МІНІАТЮРИ ТА ДРІБНОЇ КАМ'ЯНОЇ ПЛАСТИКИ містить п'ять підрозділів.

4.1. Галицька школа іконопису. Літопис розповідає, що Данило Галицький подарував холмській церкві св. Івана образи Спаса та Богородиці. Іпатіївський літопис згадує, що у 1289 р. волинський князь Володимир Васильович мав оздоблені золотом і перлами образи св. Георгія та Богородиці. Відомо з літератури про чудотворну ікону Богородиці з Крилоса, Ченстоховську Богородицю, Холмську Богородицю, привезену з Києва Данилом Романовичем. В одному з монастирів Кракова зберігається мозаїчна ікона “Богородиця”, привезена в XIII ст. блаженною Соломією.

Таким чином, ікони привозилися на Галицькі землі з Візантії, Києва, інших міст, а також їх малювали місцеві майстри. В Національному музеї в Києві зберігається ікона “Покрова” (XII—XIII ст.), галицьке походження якої переконливо підтверджує характерне живописне рішення. До галицької школи належить нещодавно відкрита ікона “Богородиця Одигітрія” з Дорогобужа. С. Гординський дослідив і визнав галицькою ікону “Богоматір з Ісусом” (Третяковська галерея), автором якої був чернець П. Ратенський,

що став 1305 р. митрополитом Русі. До Галицької школи належать також “Богородиця” з церкви Покрови в Луцьку (XIII—XIV ст.), “Юрій Зміборець” із Станіли Львівської обл. (XIV ст.), “Іван Хреститель” з Войнилова поблизу Галича (XIV ст.), “Архангел Михаїл з діянням” (XIV ст.) з с. Сторона (Дрогобиччина) та ін. Іконографічний репертуар стильове вирішення цих творів, їх колористична гама втілюють у собі риси галицького живопису XIII ст.

4.2. **Художнє оздоблення рукописної книги.** Збережені до нашого часу рукописні пам'ятки переконливо свідчать, що Галицькі землі були важливим осередком книгописання. Починаючи з XII ст. на цій території з'являються книги високого рівня, оздоблені чудовими мініатюрами. До перших пам'яток, мініатюри в яких пов'язуються з галицькими землями, належить Трійський Псалтир (70-ті р. XI ст.). Частина мініатюр у ньому вирізняються поєднанням східних візантійських та романських рис. Їх виконано, ймовірно в Луцьку, Володимирі-Волинському чи Галичі.

Крилоське Євангеліє (1144), Добрилове Євангеліє (1164), христіношільський “Апостол” (XII ст.), два Євангелія (XII ст.) з ЦДА в Москві — це пам'ятки, які репрезентують стилістичні особливості галицько-волинської школи, що остаточно сформувалася в XIII ст. В галицьких мініатюрах переважають плетінчастий і тератологічний орнаменти, зображення фантастичних птахів, переплетених стрічками, що часто закінчуються своєрідною пальметкою. Нерідко трапляється й зображення лева, барса, орла, фантастичних тварин і птахів. Майже в усіх галицьких рукописних книгах використано плетінчасті ініціали. Для всіх пам'яток характерні простота і стриманість рисунку, гармонійне поєднання кольорів — червоного, жовтого, синього та їх відтінків.

До найвизначніших пам'яток належить Галицьке Євангеліє (XII ст.), Хутинський служебник (XIII ст.), Бучацьке Євангеліє (XII—XIII ст.), Холмське Євангеліє (XIII ст.) та ін. Оздоблення рукописної книги Галицько-Волинського князівства, особливо Галицьке та Добрилове Євангелія, несуть на собі виразні сліди зв'язку з народним мистецтвом. Орнаментация обох рукописів — геометрична, рослинна, плетінчаста й тератологічна — нагадує візерунки срібних галицьких браслетів, колтів, архітектурних оздоб та пізніших пам'яток вишивки, вибійки та різьби. Слід підкреслити ще

одну істотну деталь — появу в цих Євангеліях фігурних мініатюр, що мають величезне значення, оскільки подібних зображень монументального та станкового малярства тих часів майже не збереглося.

Багате Галицько-Волинське князівство, з великою кількістю густо розташованих міст, з величезними білокам'яними спорудами, межувало з Угорщиною, Польщею, Німеччиною, Австрією. Завдяки цьому престиж мистецтва стародавнього Галича піднімався до європейського рівня.

4.3. Іконографія кам'яної пластики. У роботі висвітлено вельми поширений у Галичі вид мистецтва, що особливо побутував у XII—XIII ст., про що свідчить велика кількість кам'яних іконок, знайдених на терені Галича. Як правило, зображення на них вирізьблювалося з високим рельєфом і традиційною іконографією. Найчастіше трапляється зображення Розп'яття, Марії, Івана Богослова, Федора Стратилата та ін.

Найкраще збережені іконки, зокрема знайдені В. Ауліхом у Крилосі на розкопках ливарної майстерні, криють у собі впливи романського Заходу та Візантії. Композиційна схема цих творів дрібної пластики чітко простежується в оздобленні тимпанів романських храмів.

При розкопках знайдено також велику кількість шиферних прясел, що використовувалися як для прядіння, так і для жіночих прикрас.

Розділ п'ятий — **ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВЕ МИСТЕЦТВО** складається з чотирьох підрозділів.

5.1. Гончарні та гутні вироби. Численні рештки посуду, кахель, іграшок, залишки печей виявлено на всій території Галицько-Волинського князівства. Про давню історію гончарства промовляють невеликі глиняні зображення людей і тварин пізньотрипільського періоду, знайдені в Галичі, селах Незвисько та Кошилівцях.

Керамічний матеріал, виявлений на Крилоській горі в окремих жиглах, датується VII—XI ст. Велику кількість посуду, фрагментів амфор, кухонних виробів з клеймами виявлено в урочищі Церквиська разом із залишками трьох печей. Характерні ознаки виробів — непрофільовані розхилені вінця, штампований і хвилястий орнаменти. Особливої майстерності досягли галицькі гончарі у виробництві полив'яних плиток, оздоблених поліхромним розписом. Свосідні керамічні писанки, вкриті простим поліхромним візерунком у вигляді дужок. Клейма, що збереглися на денцях

посуду, вказують на те, що вироби виготовлені на княжому, монастирському чи боярському дворі.

Починаючи з X—XI ст. в Русі, зокрема й у Галичі, поширилося виробництво гутного скла. Скляний посуд, як свідчать літописні згадки XI ст., використовувався поряд з дерев'яним та керамічним. При галицькому княздіворі існували майстерні, що задовольняли попит у різноманітних виробах із скла. Поблизу церкви Благовіщення, на березі Лукви, була склярська майстерня. Тут знайдено сотні фрагментів гладких і кручених браслетів темносинього, червоного, голубого й жовтого кольорів, намистинки трубчасті, гранчасті та у вигляді кульок, склянні персні, кільця для волосся тощо. Все це вироби місцевого походження.

Траплялися фрагменти посуду з чорного зернистого скла, синього кольору з яснішими неправильними плямами і темносинього з геометричним орнаментом золотого фарбою. Ці речі, як і позолочене скляне намисто, поширене у Галичі у XII ст. імпортовані з Візантії та Сирії, що свідчить про жваві торговельні зв'язки Галича з цими країнами. Ймовірно, що існували й певні взаємозв'язки у розвитку декоративно-ужиткового мистецтва Галицько-Волинського князівства та інших земель.

5.2. Художня обробка металу. Галич був великим центром художньої обробки металу, насамперед литва по кам'яних формах. Збереглося чимало бронзових іконок та медальйонів XII—XIII ст., знайдених під час розкопок на Княжій горі в Крилосі, поблизу Бовшева тощо. Іконографією вони нагадують візантійські ікони XI—XII ст. Сюжети зображень — традиційні для християнського мистецтва. Серед найкращих пам'яток цього мистецтва — бронзові іконки “Архангел Михаїл”, “Богоматір”, “Христос-Пантократор”. У композиціях нерідко використовувалися орнаментальне обрамлення з рослинними мотивами, що мають Візантійське походження. Рельєф, здебільшого, невисокий. Як правило, іконки робили круглі, прямокутні, з фігурним завершенням. На їхнє композиційне та пластичне вирішення вплинули взірці романського та візантійського мистецтва.

Археологічний матеріал, що вказує на існування в столиці князівства значної кількості ремісничих майстерень з виробництва речей домашнього вжитку, господарського інвентаря, спорядження дружинників галицького

війська. Шоломи та щити нерідко прикрашалися накладками із срібла чи золота. На високому рівні стояло тоді виробництво дзвонів, про що свідчить збережений донині дзвін Любарта, вилитий 1341 р. для собору св. Юра у Львові. У монастирських майстернях виливали в формочках хрестикенкопіїони для зберігання мощів святих. На їх лицьовій та зворотній сторонах є рельєфне зображення тих чи інших святих. Знайдено також чимало звичайних натільних хрестиків, виготовлених у майстерні Юрїївського монастиря. До місцевого виробництва зараховуємо хрестики з луницями, хрестики в колї, хрестики з виїмчастою емаллю, що входили до комплексу нагрудних жіночих прикрас.

5.3. Художні вироби з кістки. Велику частку археологічних знахідок на теренї стародавнього Галича складають вироби з кістки, що вирізняються багатством форм, оригінальністю декоративного вирішення. До найцікавіших пам'яток цього мистецтва належить фрагмент кістяної іконки-складня із зображенням воїна (XII ст.). Велику кількість виробів з кістки становлять орнаментовані хрестиковим або вічковим мотивом гребені. Чимало знайдено колодочок для ножів, стилосів, ручок для різного приладдя, орнаментованих вічковим та плетінковим візерунком. Трапляються в оздобленні таких виробів тератологічні мотиви, що перегукуються з орнаментациєю галицьких рукописних книг. Серед знайдених речей — стилоси з рельєфним зображенням тварин, кістяна псалія з Плісненьська тощо.

5.4. Ювелірні вироби. Високий рівень майстерності галицьких ювелїрів засвідчують аналізовані у дослідженні твори: срібні браслети, золоті персні-печатки, хрестики, декоровані емаллю та гравїруванням, Галицьке євангелїє XIV ст. із срібною справою. До справжніх релїквій належала корона Данила Галицького, прислана йому 1253 р. папою Інокентїєм IV на коронацію в Дорогочин. Пізніше її було перероблено місцевими майстрами на митрополїчу митру, вигляд якої, її декорація вкотре переконує, що галицька школа не переривала своїх традицій.

У побутї князївського двору і церкви був поширений бронзовий водолїй, взїрець якого знайдено 1958 р. на околицї с. Сапогова поблизу Галича. Ця фігурка грифона-водолїя має деякі спільні риси з зображенням на рельєфї

з Успенського собору XII ст. в Галичі. А бокові орнаментальні композиції в колі роблять галицьку знахідку унікальною серед подібних виробів з бронзи, що були в той час поширені в Європі. Те, що такий мотив є суто місцевим, засвідчують знайдені матриці з формочками для відливання прикрас. Немає сумніву, що бронзовий водолій виконував галицький майстер, який, переосмисливши західноєвропейські та східні впливи, створив цілком оригінальну річ, що не має аналогій.

Декоративно-ужиткове мистецтво стародавнього Галича розвивалося у взаємодії з іншими школами, оскільки на території князівства побутувало безліч виробів зі східних та західних країв.

Найбільшим осередком ювелірного ремесла слід вважати майстерні на Золотому тоці в Галичі, обстежені й описані Я. Пастернаком. У них знайдено хрестики-енколпіони, кульчики, браслети, золотий емальований ковток, срібний дармовис, багато плиток з грифонами, інші вироби. Серед них найціннішою знахідкою є золотий ковток з перегородчастою емаллю, прикрашений стилізованим геометричним орнаментом та дрібними чотирикінцевими хрестиками. Важливою знахідкою є також частина приладу для витискання зображення пташки на свинцевих пломбах.

Про наявність багатогалузевого художнього ремесла при княздіворі свідчить відкриття 1982 р. експедицією на чолі з В. Ауліхом на Княжій горі майстерні, де знайдено матриці, оковки і застібки для книг, нашивні бляшки для одягу, залишки стулок хрестиків-енколпіонів, тигельків для лиття тощо.

Поширеним видом декоративно-ужиткового мистецтва на галицьких землях була емаль, яка потрапила на Русь з Візантії. Припускаємо, що в Галичі існувала емальерна майстерня і саме в ній було виготовлено золотий колт з перегородчастою емаллю, знайдений 1940 р. на Княжій горі. На ньому зображено чотирикінцевий хрест у вигляді дерева життя, тло встеляє рослинний орнамент у вигляді плетінки. Сюжет, мабуть, пов'язаний з весільною обрядовістю, а колт міг належати до весільного жіночого головного убору.

Давньоруські прикраси виконували функції оберегів, тому їхня символіка мала глибокий зміст. Мотив дерева життя, що йде від культу сил природи, зберігся з дохристиянських часів. Мотив хрестиків у кружечках

— це символ домашнього затишку. Пізніші галицькі знахідки підтвердили місцеве походження згаданого колта, а відтак і значний рівень місцевого емальєрного виробництва.

Взірцем галицької емальєрної школи слід вважати знайдений 1972 р. на княждворі медальйон із зображенням дерева життя, коріння та насіння. Колірне вирішення його побудоване на поєднанні зелено-голубої, білої та червоно-коричневої емалей, а декор тісно пов'язаний з поширеними на Прикарпатті фольклорними сюжетами. Це саме засвідчує декор матриці для карбування блюшок колтів із зображенням птаха, обабіч якого розміщено роги достатку.

Перегородчастими емаллями в Галичі прикрашали й хрести-енколпіони із зображенням Рози'яття. Схематичне зображення фігури та орнаментики, близькі до народних, що дає підстави говорити про місцеве походження цих виробів, хоч деякі елементи галицьких прикрас нагадують за стилем київські.

5.5. Художні особливості пам'яток нумізматики і сфрагістики. Насамперед подано стислі відомості про знахідки на території Галича візантійських, давньоримських, угорських, чеських, німецьких монет, золотників Володимира Святославовича, Ярослава Мудрого. Особливу увагу звернуто на мистецьку своєрідність монет із срібла з зображенням князя й тризуба — родового знака Рюриковичів та кварталник-півгрош із зображенням лева — герба Галичини (XIV ст.).

У стародавньому Галичі було налагоджено виробництво олов'яних печаток-молібдул, що підвішувалися до важливих документів, грамот та листів. Маючи ужиткове призначення, вони також заховують в собі риси тогочасної дрібної пластики. Молібдули містять з одного боку зображення Богородиці, Христа чи інших святих, а з другого — напис, що вказує на особу автора листа чи іншого документа. Особливо вирізняються печатки галицького єпископа Кузьми, короля Юрія I. В роботі вперше атрибується молібдула, знайдена на Підгородді в Галичі, як печатка Святослава Ольговича. Дасться аналіз багатьох унікальних молібдул, зокрема печатки єпископа Теодора, гербових знаків із зображенням фігури лева на печатках короля Юрія, князя Володислава Опільського та ін. Всі вони свідчать не лише про високий рівень мистецтва Галицько-Волинського князівства, а й про його високу державну могутність.

ВИСНОВКИ. Мистецтво Галича XII—XIV ст. — одна з найяскравіших сторінок розвитку всього українського мистецтва — посідало чільне місце в середньовічній світовій культурі. Твори галицьких майстрів славилися у всій Русі, а також за її межами.

Галицьке мистецтво народилося і виросло у сфері мистецтва Київської Русі. На ґрунті її культурної спадщини, у поєднанні з духовним надбанням інших сусідніх народів сформувалася своєрідна мистецька школа, яка визначила високий культурний рівень усіх Галицько-Волинських земель.

Красу мистецтва розуміли й цінували в Галичі. До цієї думки схиляють численні повідомлення у давньоруських літописах і зарубіжних хроніках, де містяться своєрідні похвали творцям. А ними у Галичі були талановиті майстри-іконописці, різьбярі по каменю, дереву й кістці, гончарі, ковалі, ткачі, теслярі, зброярі, малярі та ювеліри. Їх імена не дійшли до нас, але твори, виявлені під час археологічних розкопок, засвідчують існування потужного творчого потенціалу не тільки на території Галича, а й на всій Галицько-Волинській землі.

Високого рівня досягла у Галичі архітектура зі своїм неповторним декором керамічних рельєфних плиток, вітражів, фресковим живописом та мозаїчними композиціями. Риси романської архітектури найвиразніше виступають у храмових спорудах. Вони дають право говорити про становлення складного синтезу локальної будівельної школи, що увібрала певні принципи великоморавської традиції.

Характер романського храму на Галицьких землях добре виявився у планово-просторовому рішенні масивних стін, на які спиралися коробове або хрестове перекриття. В оформленні фасаду переважно застосовували мотив аркад, близько споріднений із візантійським.

На основі технологічних, типологічних і стилістичних порівнянь стародавніх пам'яток приходимо до висновку, що західні романізуючі риси в архітектурі через Галич потрапляють в інші міста руських князівств, зокрема, вони широко побутують на Володимиро-Суздальських землях.

Аналіз пам'яток давньогалицького будівництва дозволяє виділити три етапи розвитку галицької архітектури. Перший — XI — початок XII ст. — увага будівничих приділялася конструкції споруд з хрещатими і купольними

перекриттями, тесовими гладкими білокам'яними стінами. Ощадливий декор виступає переважно у вигляді городчастих фризів, аркатурних поясів, капітелей тощо. Другий етап — XII ст. — будівлі відновідають усім вимогам візантійського стилю: квадрат із вписаним у нього рівнораменним хрестом з купольним перекриттям. Романський характер мали також пластично оздоблені портали, вікна, півколонки, фризи та інше. Третій період — XII I— початок XV ст. — визначається складністю нових архітектурних форм, пошуками динамічних композицій, пануванням візантійсько-романської стилістики, в яку щораз більше проникають елементи готики. Техніка кам'яного мурування періоду Галицької Русі знайшла продовження у кам'яній архітектурі львівських ренесансних споруд XVI ст.

Скульптура стародавнього Галича була переважно пов'язана з архітектурними пам'ятками і становила унікальне явище того часу. Як показують рельєфні зображення на тимпанах порталів галицької церковної архітектури, скульптура Галича XII ст. розвивалася у контексті з загальноєвропейською архітектурною пластикою і, водночас, семантично відображала уявлення, пов'язані з фольклором, віруваннями й давніми традиціями слов'ян. Віднайдені пам'ятки кам'яної пластики дають підстави стверджувати, що у старовинному Галичі скульптура була невід'ємною частиною високомистецького архітектурного декору. Її іконографія містила тератологічні зображення, християнські сюжети, що загалом відповідало традиціям і світогляду замовників і виконавців.

Подібні фантастичні зооморфні зображення лева і птахів, грифона, сиріна, орла зустрічаються на галицьких керамічних плитках XII—XIII ст. Вони є результатом південно-східних впливів, передовсім Візантії, однак ступінь їхньої мистецької трансформації не має аналогій у європейській давньоруській будівельній кераміці.

У мистецтві стародавнього Галича поряд з інтенсивним будівництвом розвивався монументальний живопис, яким оздоблювали храми та князівські палаци. Крім фрескового розпису, в декоруванні храмів застосовували мозаїку та вітраж, який появився на Русі уперше.

Вивчені фрагменти фресок Успенського собору дають право

стверджувати, що палітра творів галицьких майстрів багатша у порівнянні з київськими і чернігівськими розписами. Монументальний живопис давніх галицьких споруд яскраво виявився у пам'ятках українського мистецтва XIV—XV ст., зокрема у фресках Лаврова і Лужан. За візантійськими давньоруськими іконографічними зразками розписано художниками з Галичини стіни церков і каплиць у Любомлі, Сандомирі, Віслиці, Кракові і Гнізні.

З традиціями галицького станкового живопису пов'язаний корпус унікальних творів іконопису кінця XII—XIV ст. Вони надзвичайно композиційно виразні, хоч і не складні за колористичним вирішенням, що підсилює їх емоційність і національну своєрідність. Вплив галицького іконопису зумовив дальший розвиток галицької школи, яка в XIV—XVI ст. відіграла важливу роль у розвитку всього українського мистецтва.

У XII—XIII ст. важливим осередком виготовлення рукописних книг були землі Галицько-Волинського князівства, які лежали на перехресті торгових шляхів між Заходом і Сходом. Починаючи з XII ст. на цій території з'являються твори високого рівня, зокрема книжкової мініатюри. Стильовими особливостями мистецтва книги XII—XIII ст. є використання в оформленні рукописних книг рослинного і гератологічного орнаменту. Більшість рукописів цього періоду суцільно насичена «шлетінчастим» орнаментом і казковими зображеннями птахів і звірят. Це стосується і Галицького (Крилоського) Євангелія, де такі сюжети гармонійно поєднуються з візантійськими та східними мотивами. Значний вплив на українську книжкову мініатюру періоду XV—XVI ст. мали мініатюра і художнє оформлення рукописних книг періоду Галицько-Волинської Русі.

До найпоширеніших галузей народного мистецтва Галича належало гончарство — виготовлення побутового посуду, плиток, кахель та іграшок. У керамічному посуді особливо помітна локальна традиція пружних кулястих силуетів і форм.

Важливим регіоном поширення художньої обробки металу був Галич, на що вказують археологічні дослідження про існування великої кількості ремісничих і, передовсім, ювелірних майстерень не тільки при княжому дворі, а й на ремісничому посаді та окремих боярських садибах.

Бронзова ливарна металопластика представлена такими типологічними групами виробів: натільні й нагрудні хрестики, енколпіони, іконки, жіночі прикраси, фібули, шпильки, дзвоники і церковні дзвони тощо. Особливою мистецькою виразністю позначені енколпіони з черню, емаллю та пластично поданими рельєсами Розп'яття, Бориса і Гліба. Іконографічний репертуар іконок містить кілька найпоширеніших сюжетів — Богородиця Одигітрія, Розп'яття з пристоячими, Христос Пантократор, Архангел Михаїл, Юрій Зміборець, Благовіщення тощо. Художньообразна виразність творів дрібної металопластики в значній мірі аналогічна з кам'яною пластикою (передовсім іконок), що не виключає роботи галицьких майстрів-ливарників водночас у двох матеріалах.

Галицькі ювелірні вироби — браслети, сережки, прикраси-підвіски, пластинки, персні-печатки зі срібла і золота у поєднанні із техніками гравірування, черні та перегородчастої емалі, засвідчують високий мистецький рівень та стильовий синтез локальних традицій із східними та візантійськими інспіраціями.

Прихід монголо-татар дещо затримав розвиток культури й мистецтва на Галицько-Волинських землях. Однак навіть за цих умов пробуджується національна гордість, яка зберегла традиції високої художньої мудрості.

Аналіз пам'яток галицького мистецтва XIII ст. дає право констатувати, що процес розвитку мистецтва на Галицьких землях, і зокрема в Галичі, не припинявся у часи монголо-татарської навали. Результати дослідження спростовують стереотипи, що утвердилися в історичній та мистецтвознавчій науці про занепад культури давньої України-Русі після монголо-татарської навали і стверджують, що Галич був і далі важливим центром європейської середньовічної культури.

Іконографічний репертуар, типологія та художні особливості творів кам'яної пластики, іконопису, керамічних плиток, ювелірних виробів свідчать про успадкування галицькими майстрами ранньослов'янської язичницької традиції та відповідних елементів східної, і зокрема візантійської культури. Однак, незважаючи на цей складний сплав стильових особливостей, ми стверджуємо, що творчість галицьких майстрів мала глибокий національний характер, вона розвивалася самотутнім

шляхом, а своїм корінням сягала життєдайних пластів народного мистецтва.

Проведений аналіз типологічної структури всіх видів давнього галицького мистецтва свідчить, що вона витримана в параметрах європейської середньовічної культури і відзначається стабільністю. Правда, уже з XVI ст. (під тиском розвитку вогнепальної зброї) типологія творів терпить певну корекцію і типозаміни.

Дисертацією доведено, що мистецтво Галича XII—XIV ст. було важливим фактором у формуванні найкращих мистецьких традицій середньовіччя, а також нових традицій у творчості українських митців XVIII — початку XX ст. Давньогалицьке мистецтво не тільки здійснило унікальну стилістичну синтезу ранньослов'янського, візантійського, романського, а й забезпечило духовну й етнічну єдність. Воно є унікальним явищем української і світової середньовічної культури.

ОСНОВНІ ПУБЛІКАЦІЇ ПО ТЕМІ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Мистецтво стародавнього Галича. Монографія.— К.: Мистецтво, 1997.— 223 с.: іл.
2. Історія Галича в пам'ятках мистецтва. Монографія. — Львів, Світ, 1998.— 185 с.: іл.
3. Скульптура, рельєф та білокам'яна різьба в архітектурі стародавнього Галича: // Українське мистецтвознавство. Вип. I — К.: Наукова думка, 1993.— С. 18-29 : іл.
4. Металопластика та інші художні ремесла стародавнього Галича // Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченк. Т. СС XXVII Мистецтвознавство.— Львів: 1994.— С. 28-13 : іл.
5. Перегородчасті емалі давнього Галича (співавтор В. Ауліх) // Народна творчість та етнографія.— 1984.— № 3.— С. 81-83.
6. Дрібна кам'яна пластика стародавнього Галича // Народна творчість та етнографія.— 1996.— № 4.— С. 92-94 : іл.
7. Золото в ріллі // Жовтень.— 1979.— № 12.— С. 124-127.
8. Середньовічний рельєф давнього Галича // Жовтень.— 1987.— № 2.— С. 135-136.

9. Мистецтво стародавнього Галича // Тези доповідей наук. конф. Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції.— Львів, 1993.— С. 82-84.

10. Давній галицький іконопис // Галичина.— 1997.— № 1.— С. 159-164.

11. Середньовічне мистецтво // Образотворче мистецтво Румунії.— К.: Мистецтво, 1982.— С. 6-24.

ФІГОЛЬ М. П. Мистецтво Галича XII—XIV ст. Історія, типологія, художні особливості.

Дисертація на здобуття вченого ступеня доктора мистецтвознавства із спеціальності 17.00.05 — образотворче мистецтво.

Львівська Академія мистецтв, Львів, 1998.

Дисертація досліджує мистецтво Галича XII—XIV ст. — як складне багатоманітне художнє явище у системі культури Київської Русі й середньовічної Європи. Висвітлюються етапи формування галицької школи архітектури, скульптури і малярства. Визначений комплекс факторів, які вплинули на стилістику і локальні художні особливості творів монументального мистецтва, іконопису, книжкової мініатюри, дрібної пластики та художніх ремесл. Уточнена атрибуція і типологія пам'яток. Проаналізовані архітектоніка, іконографія і стилістика творів у їх генетичних взаємовпливах.

Ключеві слова: мистецтво Галича, школа, атрибуція, архітектоніка, стилістика, іконологія, типологія, взаємовпливи.

ФИГОЛЬ М. П. Искусство Галича XII—XIV вв. История, типология, художественные особенности.

Диссертация на соискание ученой степени доктора искусствоведения по специальности 17.00.05 — изобразительное искусство.

Львовская Академия искусств. Львов, 1998.

Диссертация исследует искусство Галича XII—XIV вв. — как сложное многогранное художественное явление в составе культуры Киевской Руси и средневековой Европы. Освещены исторические этапы формирования галицкой школы архитектуры, скульптуры и живописи. Обозначен комплекс явлений, которые повлияли на стилистику и локально художественные особенности произведений монументального искусства, иконописи, книжной миниатюры, мелкой пластики художественных ремесел. Уточнены атрибуция и типология памятников. Проанализированы

архитектоника, иконографія і стилістика произведених в их генетических взаимовлияниях.

Ключевые слова: искусство Галича, школа, атрибуция, архитектоника, стильстика, иконология, взаимосвязи.

The dissertation investigates the art of Halych of XII th — XIV th centuries — as a complicated diverse artistic phenomenon in the culture system of Kyiv Rus and medieval Europe. The historical stages of forming of Haklych school of architecture, sculpture and drawing are being lit up. The complex of the factors which influenced the stylistics and local artistic peculiarities of the works of monumental art, icon — painting, literature miniature, small plastic arts and handicrafts is defined. Attribution and typology of monuments are specified. Architectonics, iconography and stylistics of works in their genetic mutual influence are analysed.

Key words: art of Halych, school, attribution, architectonics, stylistics, iconography, typology, mutual influence.

Редактор — Ярослав Довган

Комп'ютерний набір та верстка — Ярослава Король

Підписано до друку 24.04.98 р. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Умов. друк. арк. 2,25. Тираж 150 прим. Зам. 112.

Видавництво "Лілея-НВ"

м. Івано-Франківськ, вул. Грушевського, 18, тел./факс (03422) 5-91-70

АВ 40.112

МИСТ

ПЕРЕКРЕСТ